

Суша А. А. (Мінск, Беларусь)

ЛЁС КУЛЬТУРНАЙ СПАДЧЫНЫ МАГІЛЁЎШЧЫНЫ Ў АДЛЮСТРАВАННІ БЕЛАРУСКІХ ЛЕТАПІСАЎ І ХРОНІК

Мала якому беларускаму гораду так пашанцавала са сваімі летапісцамі, як Магілёву. На сённяшні дзень вядомыя чатыры асноўныя гістарычныя крыніцы, якія данеслі да нас звесткі пра Магілёўшчыну ў XVI-XIX ст.ст.: Баркулабаўская хроніка, Магілёўская хроніка, "Запіскі ігумена Арэста" і Хроніка Магілёўскага Спаскага манастыра. Усе гэтыя хронікі, распавядаючы пра мінулае Магілёўшчыны, адначасова з'яўляюцца вельмі каштоўнымі крыніцамі для вывучэння культурнай спадчыны і культурнага жыцця рэгіёну.

Стварэнне тых ці іншых помнікаў мастацкай культуры заўжды было важнай з'явай для кожнага населенага пункта. Высокае значэнне падобнай інфармацыі надавалі і летапісцы, згадваючы пра будаўніцтва ў Магілёве старажытных Ўлынскай [1, 2], Спаскай [2, 120; 3, 196], Багародзіцкай [3, 185] царкваў. Апісваецца ўзнікненне першых каталіцкіх храмаў [1, 6; 3, 196]. Згадваецца і пра пазнейшае будаўніцтва езуіцкага касцёла і манастыра [1, 26; 3, 300], пабудову Бернардэўскага кляшгара [1, 27], а потым і касцёла манахаў-кармелітаў [1, 29].

На працягу XVII-XVIII ст.ст. у Магілёве ўзнік шэраг новых праваслаўных храмаў. У 1619 г. была заснавана каменная брацкая Багаяўленская царква ў цэнтры Магілёва, а ў 1636 г. яна была дабудавана [1, 9] і асвечана [1, 11; 3, 290]. На месцы пахавання забітых у 1660 г. маскоўскіх салдат пазней была пастаўлена капліца [1, 18]. У 1668 г. на месцы спаленай у вайну Пакроўскай царквы пачала будавацца каменная Узнясенская царква [1, 22; 2, 124; 3, 297]. У 1669 г. распачата будаўніцтва каменнай царквы Міколы Судатворца [1, 23; 2, 124; 3, 298], якое скончылася ў 1672 г.; пры царкве быў заснаваны жаночы, а потым мужчынскі манастыр [т2, 24-25]. У 1670 г. пачалі будаваць Успенскую царкву [2, 124; 3, 298]. Кароль Міхал Вішнявецкі даў магілёўцам граматы на пабудову драўлянай блізка-Уваскрэсенскай царквы (1672 г.) [1, 24] і каменнай Успенскай царквы (1673 г.) [1, 25]. У 1696-1698 гг. вялося будаўніцтва Пакроўскай (Узнясенскай) званіцы [1, 31; 2, 124; 3, 309]. Ад падпалу ў 1708 г. Магілёва расійскімі войскамі згарэла старажытная Спаская царква. Адразу ж яна была адбудавана з карабельных дошак, "вельмі нязграбная" і малая [1, 65; 2, 124; 3, 377]. А ў 1740-1762 гг. была выбудавана каменная Спаская царква [1, 66, 69; 3, 378]. У 1780-90-я гг. быў пабудаваны кафедральны Іосіфаўскі Сабор [1, 71]. У 1793-1796 гг. пабудавана каменная Ануфрыеўская царква [1, 71-72, 76]. Як бачна, XVII ст. было больш плённым на будаўніцтва храмаў, чым XVIII ст.

19 сакавіка 1655 г., падчас аблогі горада войскамі Радзівіла, адбылося чудаўнае з'яўленне Абраза Божай Маці, які выдзяляў слёзы і, паводле летапісаў, выратаваў горад. На месцы яго з'яўлення ў хуткім часе была пабудавана капліца З'яўлення Абраза [1, 15; 3, 291]. "У год 1745. 20 лютага прывезлі і прыбілі сярэбрана-пазалочаную аправу на абраз найсвяцейшай панны намесніцы Брацкай; гэтая аправа важыла 62 фунты, а зроблена яна была за царкоўны кошт" [3, 387]. Значнай падзеяй для горада была адліўка царкоўных званоў. У 1658 г. быў адліты вялікі зван для царквы Уваскрэсення, які пасля быў перамешчаны ў кафедральны Іосіфаўскі сабор [1, 15-16]. А ў 1669 г. быў адліты вялікі зван для брацкага манастыра [1, 23; 3, 298]. У 1688 г. адліты зван Мікольскай царквы [3, 302]. Нярэдка сапраўднымі творамі мастацтва былі гарматы. У 170-2 г. генерал-маёр Сініцкі вывез з Магілёва тры гарматы, якія называліся "Змей", "Сокол" і надзвычайнай велічыні "Галынка" [1, 35, 49]. У 1707 г. расійскімі войскамі былі вывезены ў Кіеў некалькі дзесяткаў гармат з

Стварэнне тых ці іншых помнікаў мастацкай культуры заўжды было важнай з'явай для кожнага населенага пункта. Высокае значэнне падобнай інфармацыі надавалі і летапісцы, згадваючы пра будаўніцтва ў Магілёве старажытных Ўлынскай [1, 2], Спаскай [2, 120; 3, 196], Багародзіцкай [3, 185] царкваў. Апісваецца ўзнікненне першых каталіцкіх храмаў [1, 6; 3, 196]. Згадваецца і пра пазнейшае будаўніцтва езуіцкага касцёла і манастыра [1, 26; 3, 300], пабудову Бернардэўскага кляшгара [1, 27], а потым і касцёла манахаў-кармелітаў [1, 29].

На працягу XVII-XVIII ст.ст. у Магілёве ўзнік шэраг новых праваслаўных храмаў. У 1619 г. была заснавана каменная брацкая Багаяўленская царква ў цэнтры Магілёва, а ў 1636 г. яна была дабудавана [1, 9] і асвечана [1, 11; 3, 290]. На месцы пахавання забітых у 1660 г. маскоўскіх салдат пазней была пастаўлена капліца [1, 18]. У 1668 г. на месцы спаленай у вайну Пакроўскай царквы пачала будавацца каменная Узнясенская царква [1, 22; 2, 124; 3, 297]. У 1669 г. распачата будаўніцтва каменнай царквы Міколы Судатворца [1, 23; 2, 124; 3, 298], якое скончылася ў 1672 г.; пры царкве быў заснаваны жаночы, а потым мужчынскі манастыр [т2, 24-25]. У 1670 г. пачалі будаваць Успенскую царкву [2, 124; 3, 298]. Кароль Міхал Вішнявецкі даў магілёўцам граматы на пабудову драўлянай блізка-Уваскрэсенскай царквы (1672 г.) [1, 24] і каменнай Успенскай царквы (1673 г.) [1, 25]. У 1696-1698 гг. вялося будаўніцтва Пакроўскай (Узнясенскай) званіцы [1, 31; 2, 124; 3, 309]. Ад падпалу ў 1708 г. Магілёва расійскімі войскамі згарэла старажытная Спаская царква. Адразу ж яна была адбудавана з карабельных дошак, "вельмі нязграбная" і малая [1, 65; 2, 124; 3, 377]. А ў 1740-1762 гг. была выбудавана каменная Спаская царква [1, 66, 69; 3, 378]. У 1780-90-я гг. быў пабудаваны кафедральны Іосіфаўскі Сабор [1, 71]. У 1793-1796 гг. пабудавана каменная Ануфрыеўская царква [1, 71-72, 76]. Як бачна, XVII ст. было больш плённым на будаўніцтва храмаў, чым XVIII ст.

19 сакавіка 1655 г., падчас аблогі горада войскамі Радзівіла, адбылося чудаўнае з'яўленне Абраза Божай Маці, які выдзяляў слёзы і, паводле летапісаў, выратаваў горад. На месцы яго з'яўлення ў хуткім часе была пабудавана капліца З'яўлення Абраза [1, 15; 3, 291]. "У год 1745. 20 лютага прывезлі і прыбілі сярэбрана-пазалочаную аправу на абраз найсвяцейшай панны намесніцы Брацкай; гэтая аправа важыла 62 фунты, а зроблена яна была за царкоўны кошт" [3, 387]. Значнай падзеяй для горада была адліўка царкоўных званоў. У 1658 г. быў адліты вялікі зван для царквы Уваскрэсення, які пасля быў перамешчаны ў кафедральны Іосіфаўскі сабор [1, 15-16]. А ў 1669 г. быў адліты вялікі зван для брацкага манастыра [1, 23; 3, 298]. У 1688 г. адліты зван Мікольскай царквы [3, 302]. Нярэдка сапраўднымі творамі мастацтва былі гарматы. У 170-2 г. генерал-маёр Сініцкі вывез з Магілёва тры гарматы, якія называліся "Змей", "Сокол" і надзвычайнай велічыні "Галынка" [1, 35, 49]. У 1707 г. расійскімі войскамі былі вывезены ў Кіеў некалькі дзесяткаў гармат з

Быхава, у т.л. 15 магілёўскіх [1, 48-49], яшчэ 25 гармат было адпраўлена з Магілёва ў Смаленск [1, 49].

Развівалася ў горадзе і свецкая культура. Будаваліся замкі, сядзібы, палацы. Важнымі падзеямі ў гісторыі Магілёва сталі ўзвядзенне вакол горада земляных умацаванняў (1609-1633 гг.) [1, 6], Алейнай брамы (1646 г.) [1, 11; т5, 123], Каралеўскай брамы (1655-1660 гг.) [1, 15-16; 2, 123; 3, 293], ратушы (з 1679 г. [1, 25, 27; 2, 124; 3, 299, 302] і інш.

Не засталіся па-за ўвагай летапісцаў і творчыя працэсы, што мелі месца ў наваколлі Магілёва, у прыватнасці будаўніцтва Пустынскага Ануфрыеўскага манастыра [1, 2], мястэчка Баркулабава з замкам, манастыром і храмамі [3, 181, 196], цэркваў у Вендаражы [3, 181] і Шклове [3, 315].

На старонках беларускіх летапісаў засталіся імёны мастакоў, аўтараў помнікаў культуры. Так, аўтарам батальнага твора, які адлюстроўваў бітву пад Ляхавічамі ў 1660 г., быў італьянскі мастак Марыян, які ў той час жыў у Магілёве [3, 293]. Майстрам Рэбравічоўскім у 1669 г. быў адліты вялікі зван для брацкага манастыра [1, 23; 3, 298]. Архітэктарам пры перабудове Брацкай царквы "быў нейкі манах" [1, 33; 3, 314]. Пасля ваенных знішчэнняў у Магілёве ў 1708 г. мастаком Міронам Пігарэвічам быў намалёваны абраз Найсвяцейшай дзевы Марыі Багародзіцы [1, 64; 3, 377].

Распаўсюджанай і ганаровай на Беларусі была справа мецэнацтва. У хроніках прыгадваюцца імёны наступных фундатараў і мецэнатаў: кароль Казімір (Львінская царква) [1, 2], гетман Літоўскі Аляксандр Хадкевіч (шклоўскі дамініканскі касцёл і кляштар) [1, 2], трокскі падкаморы Ян Агінскі і наваградскі кашталян Багдан Стэткевіч (магілёўская Бага-яўленская царква) [1, 9; 2, 123; 3, 290], памешчык Макавецкі (магілёўская Мікольская царква) [1, 23], рэчыцкі лоўчы Фёдар Ржэўскі і прапаведнік Адрыян Александровіч (магілёўскі бернардынскі кляштар) [1, 27], шклоўскі купец Базыль Аўсяевіч (шклоўская царква) [1, 34; 3, 315], расійская імператрыца Лізавета Пятроўна (мураваная Спаская царква) [1, 69], маскоўскі военачальнік Змееў (аддаў загад італьянцу Марыяну намалёваць бітву пад Ляхавічамі) [3, 293] і інш. Шмат якія помнікі былі створаны за кошт горада (месціцаў), як, напрыклад, магілёўскія Спаская і Багаяўленская цэрквы [1, 9; 2, 120]. Члены праваслаўных брацтваў "рабілі па магчымасці між сабою грашовыя складкі на царкоўныя патрэбы; праз такое добраахвотнае ахвяраванне і старанне (членаў брацтва пры царкве Яна Багаслова – А.С.) Іканастас выразаны і Абразамі напісаны, вызалачаны і срэбнымі рызамі на чатырох Абразах абкладзены і ўпрыгожаны" [1, 23]. У "Запісках ігумена Арэста" прыводзіцца вялікі спіс тых, хто ахвяраваў брацкаму манастыру грошы, землі, сенажаці, пабудовы, званы, евангеллі і інш. [1, 99-101].

У выніку складаных канфесійных працэсаў, якія мелі месца ў Беларусі ў XVI-XIX ст.ст., царкоўная ўласнасць, як значная частка культур-

У 1660 г. спрабавалі захапіць Магілёў і Чарнецкі з Сапегам. Аднак безвынікова. Толькі папалілі прадмесці з “дорага брусаванымі цэрквамі Успення найсвяцейшай панны Марыі і новазбудаванай Пакрова і іншыя папалілі, цэлаю засталася толькі Узнясення Святога Крыжа, хоць і яна была некалькі разоў запалена, але адратавана” [1, 16; 2, 123; 3, 293].

Шматлікія культурныя каштоўнасці вывозіліся з Беларусі на Усход. Напрыклад, ігумен Іаіль Труцэвіч, ад’язджаючы ў Расію, вывез з сабою з Куцеінскага манастыра “каштоўны алтар” і гадзіннік [3, 290].

Не менш крывавай была Паўночная вайна 1700-1721 гг. Шмат школы нарабілі нацыянальным багаццям войска кожнага з бакоў: і “кампутовыя”, і “сапаяжынскія” [3, 314-315, 316], а асабліва расійскія і шведскія. Калі першыя спусташэннем і знішчэннем культурных багаццяў роднага краю займаліся даволі рэдка (так, у 1701 г. “кампутовыя” абрабавалі Куцеінскі манастыр [3, 316]), то апошнія паводзілі сябе на беларускіх землях бязлітасна і вельмі нахабна. Захопнікі руйнавалі святыні, грамадскія і жылыя пабудовы, рабавалі мясцовае насельніцтва. Знішчаліся гарады (Шклоў, Быхаў), замкі (Быхаўскі), палацы, сядзібы. У іншых месцах, па суседству на нарабаваныя грошы ўзводзілі новыя “відныя палацы, вельмі прыгожыя, вымаляваныя, з балясамі, з заламі, брамамі, стайнямі і з высокім вакол парканам...” [1, 35-36; 3, 334]. Магілёўцам даводзілася адкупляцца ад наездаў і пабораў грашмыма, харчамі, творамі мастацтва [3, 338-372]. Напрыклад, Сініцкім падаравалі штоф, сярэбраны пазалочаны кубак і каштоўны кілім [1, 44; 3, 334], а А.Д. Меншыкаву – “апраўленую ў серабро крышталёвую шкатулку гданьскай работы, якая каштавала тысячу злотых” [1, 53; 3, 361].

Шматразова расійскія войскі мелі намер цалкам спаліць горад Магілёў, што, нарэшце, і было зроблена 8 верасня 1708 г. Па загаду Пятра I “маскоўцы, калмыкі і татары ў вышэйпамянёны дзень, разам з усходам сонца, акружылі горад з усіх бакоў” [3, 372]. Праз гадзіну горад быў запалены. Пры гэтым калмыкі “цэрквы адбіваюць, рабуюць і, калі ўжо, адным словам кажучы, загарэўся астрог, кінуліся на прадмесці і найперш абрабавалі багатыя дамы. А калі агонь заняўся з усіх бакоў, зрабаваўшы горад да асновы, ад’ехалі прэч” [3, 372].

Перад гэтым вялікім пажарам у Магілёве паспелі пагаспадарыць шведы. Яна абрабавалі Буйніцкі манастыр, “драўляную старадаўнюю царкву Успення найсвяцейшай панны Буйніцкай разабралі і гэтым зрубам наслалі масты” [3, 368]. Шведскі кароль запатрабаваў ад магілёўцаў, “каб тут жа выдалі ад царквы некалькі соцень фунтаў серабра... і пагразіўся, што, калі не выдасць, загадае ўсё зрабаваць, а горад спаліць”. Яны былі вымушаны прынесці з царкваў каштоўныя аправы і рамы з абразоў, падвясныя лямпы, кадзільніцы, крыжы, кубкі, скрыжалі, ламанае серабро ў розных рэчах, у чарках, кубках і інш. [1, 59; 3, 370]. Аўтар Магілёўскай

хронікі апісвае таксама рабаванне і ганьбаванне полацкага базыльянскага манастыра Пятром I і яго памагатымі [3, 363-364].

Магчыма, толькі прысяга вышэйшага магілёўскага праваслаўнага і каталіцкага духавенства на вернасць Напалеону ў час вайны 1812 г. выратавала горад ад рабавання і вынішчэння [1, 88, 94]. Ён застаўся амаль некранутым вайною [1, 87-88]. Часткова пацярпелі толькі навакольныя вёскі [1, 86-87].

Пад значнае рабаванне трапляў Магілёў і ў мірны час. Шмат шкоды нарабілі на беларускіх землях казакі. Магілёўшчына рабавалася імі досыць часта: у 1590 г. (Мацюша) [1, 5; 3, 286], 1595 г. (Налівайка) [1, 5; 2, 121; 3, 198, 286-287], 1601 г. (запарожскія казакі) [3, 206-207], 1700 г. (запарожскія казакі) [3, 313]. Згадваюцца ў хроніках факты грабязу цэркваў і касцёлаў яўрэямі [3, 308-309] і цыганамі [1, 70].

Яшчэ адной вельмі страшнай і разбуральнай з'явай для беларускіх населеных пунктаў былі пажары. У палымі гінулі людзі, іх маёмасць, неацэнныя творы мастацтва. Важнасць гэтага бедства падкрэсліваецца згадкамі пра яго ва ўсіх чатырох хроніках. Моцныя пажары былі ў Магілёве ў 1626 [3, 288], двойчы ў 1664 [1, 20-21; 3, 295], 1665 [1, 21; 2, 123-124; 3, 295], 1677 [3, 297], 1704 [1, 37], 1708 [2, 124], 1746 [3, 390], 1748 [1, 68; 2, 124], 1782 [1, 71], 1792 [1, 71], 1794 [1, 72], 1810 [1, 98]. Амаль заўсёды ў час пажараў выгарала значная частка горада, з жылымі і гаспадарчымі будынкамі, храмамі, званіцамі, начынным.

Некаторыя культывыя пабудовы сталі ахвярамі міжканфесійных канфліктаў. Такое адбылося з царквою ў в. Азёры Магілёўскага павету [1, 28]. Шмат якія манастыры былі зачынены пасля далучэння беларускіх земляў да Расіі. Напрыклад, магілёўскі езуіцкі касцёл быў перароблены ў праваслаўную царкву Нараджэння Багародзіцы [1, 71], а шкоўскі дамініканскі кляштар у 1832 г. быў зачынены [1, 2]. Закрываліся і праваслаўныя храмы: у Магілёве былі закрытыя капліца Цудатворнага з'яўлення Абраза Маці Божай (разабраная ў 1809 г.) [1, 15], Лынская царква (скасавана ў 1830-я) [1, 99], жаночы брацкі манастыр (скасаваны ў 1796, не глядзячы на спробы магілёўцаў яго захаваць) [1, 75-76], а таксама шкоўскі жаночы манастыр (скасаваны ў 1796) [1, 75].

Праведзены аналіз дазваляе зрабіць выснову пра выключную значнасць летапісных крыніц для даследавання гісторыі беларускай культуры.

ЛІГАРАТУРА:

1. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1867. – Т.2. – XV, 258, CI с.
2. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1871. – Т.5. – XVI, 256, 136 с.
3. Беларускія летапісы і хронікі / Уклад. У.Арлоў. – Мн., 1997. – 432 с.